

A MAGYAR KIRÁLYOK VÁROSÁNAK EMLÉKEZETE
A SZLÁV IRODALMAKBAN,
NYELVEKBEN ÉS KULTÚRÁKBAN

Szerkesztette
Lukács István

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2021

A KÖNYV LÉTREJÖTTÉT AZ ALÁBBI INTÉZMÉNYEK
TÁMOGATTÁK

Szent István Hitoktatási és Művelődési Ház, Székesfehérvár
Székesfehérvári Egyházmegye
Székesfehérvári Horvát Nemzetiségi Önkormányzat
NKA Ismeretterjesztési és Környezetkultúra Kollégiuma
Zuglói Szlovákok Önkormányzata, Budapest
Terézvárosi Szlovák Önkormányzat

Szakmai lektorok
Lebovics Viktóra
Pátrovics Péter

Tördelés
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő Lukács István
A borítót tervezte Selleyi Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés Robinco Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-489-387-5

TARTALOM

LUKÁCS ISTVÁN: Előszó	7
Császari Éva: Ján Kollár és a cseh népnév etimológiája	9
DUDÁS ELŐD: Székesfehérvár és más magyar helynevek egy kaj-horvát krónikában	19
DUDÁS MÁRIA: A nő ábrázolása a magyar és bolgár nyelvben a frazeológiai kifejezések tükrében	31
FEDOSZOV OLEG: Hányféle hangszíne van az embernek? Karel Poláček <i>Bylo nás pět / Őten voltunk cimborák</i> c. regénye margójára ..	45
ISTVÁN ANNA: Ján Kollár első útirajzának magyar vonatkozásai	55
JAKOVljević DRAGAN: Székesfehérvár jelentősége a szerb kultúrában	67
KISS SZEMÁN RÓBERT: A magyar, szlovák, szlovén és horvát vidék és város térpoétikai megjelenítése Kollár <i>Útirajzában</i>	81
LUKÁCS ISTVÁN: A vasút heterotópiája Prešerennél és Petőfinél	97
LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA: A szó elszáll, az írás megmarad. A Magyar-szlovén internetes nagyszótárról	109
MANN JOLÁN: Koronázó városok: Székesfehérvár és Tengerfehérvár. Miroslav Krleža magyar témáinak adriai fejezete	133
MENYHÁRT KRISZTINA: A bolgárkertészek családi és nemzeti szerkezete a 20. század első felében	143

PAVIČIĆ MLADEN: Ferdo Godina <i>Bele tulpike</i> című regényéről	159
RÁGYANSZKI GYÖRGY: „Ő egyáltalában nem szláv hajlamból beszélt tótul”. A Mezőtúr-Szarvas vasútvonal átadása szociolingvisztikai kontextusban	173
URKOM ALEKSANDER: Történelmi események jelölése a lexikográfiában. Székesfehérvár mint történelmi események forrása a magyar-szerb lexikográfiában	185
VIG ISTVÁN: Nem minden fehér, ami annak látszik. Megjegyzések néhány magyar és horvát helynév értelmezéséhez	197
ZSILÁK MÁRIA: Csák Máté alakja, konfliktusos viszonya Károly Róberthez és helye a szlovák nemzeti mítoszokban	209

NEM MINDEN FEHÉR, AMI ANNAK LÁTSZIK

Megjegyzések néhány magyar és horvát helynév¹ értelmezéséhez

Vig István

Abstract: Not all is white that looks white. Remarks on the understanding of Hungarian and Croatian geographical names. In the Hungarian toponyms *Székesfehérvár*, *Gyulafehérvár*, and in the Croatian ones *Biograd*, *Beograd*, respectively, (fehér, bio-/beo- 'white' + vár 'castle', grad 'borough, castle') the adjective *white* refers to the white stones castles, according to professional literature. The ancient patterns of the Hungarian type of names *fehérvár* ('white castle') are formed by the white castles of the Khazar Empire. The article says that in the name of the Khazar *Sarkel* ('white castle') fortress the element *sar* ('white') does not refer to the white masonry of the castle. The word *white* is the symbolic colour of outstanding, prestigious buildings. Therefore, it may also occur in toponyms the object of which is not necessarily of white colour. The first element of the compound toponyms of Croatian *Beli Manastir* (< Hu. Pélmónostor), *Bjelovar* (< Cro. Bélavár) does not mean white either. The second element of the names *Rt* ('cape') *Bela* and *Uvala* ('shore') *Bela* does not mean white, either. Probably, it is a loan word from the Italian family name *Bella* ('beautiful').

Keywords: onomastics, geographical names, motivation of name giving, Hungarian language, Croatian language

A színt jelölő melléknevek előfordulása nem ritka jelenség a helynevekben. pl. *Vöröstó* (helység; H), *Rotenburg a.d. Fulda* (D), *Vörös-erdő* (erdő; H), *Vörös-tenger*, *Rott* (folyó; D), *Veresegyház* (H); *Zöldmáj* (helység; H), *Grünstadt* (helység; D), *Zöld-fok* (Afrika), *Zöldmál* (hegynyereg, Budapest); *Sárga-tenger* (PRC), *Sárga* (vízpart; Tápé); *Kék* (helység; M), *Blaubeuren* (helység; D), *Kék-hegység* (USA), *Kék-Szűrő* (erdős terület; Zempléni hegység), *Blau* (folyó; D). A *fekete* és a *fehér* ugyan nem számítanak alapszíneknek, de bőségesen adatoltak, pl. *Crna Gora/Montenegró* ('fekete hegy', közigazgatási név), *Feketeerdő* (helység; H), *Schwarzenberg* (helység; D), *Fekete pa-*

¹ A helynév értelmezésében és fajtáinak bemutatásában HOFFMANN 2007: 45–48 beosztását követem.

tak (H), *Schwarza* (folyó; D), *Fekete-tenger*, *Fekete-hegy* (H), *Fekete-erdő* (*Schwarzwald* (hegy, D), *Kara-Kum* ('fekete homok', sivatag; TM). Ellentétpárjának, a fehérnek bemutatása jelen dolgozat tárgya. Mint az alábbiakban látni fogjuk, a *fehér* nem minden földrajzi névben jelent fehér jeltárgyat. Ez magyarázza meg a dolgozat címadását, amelyet a *Nem mind arany, ami fénylik* mondás ihletett.

A cikk két részre tagolódik. Az elsőben azt tárgyalom, mi a motivációja a *fehér* melléknév jelenlétének a helynévadásban. A másodikban olyan neveket mutatok be, amelyekben az egyik névelemnek a látszat ellenére semmi köze nincs a *fehér* melléknévhez. Ezeket az „álfehér” elnevezéssel illetem.

A magyar helyneveket a FNESz.-ből, a horvátokat pedig a nagy horvát földrajzi atlaszból (VAH) gyűjtöttem ki. Ma használatban lévő nevekről van szó, a magyar határon kívüli nevek magyar megfelelői az eredeti elnevezések, amelyek a magyarországi köztudatban szintén ismertek.

A *fehér* motivációja a helynévadásban

Székesfehérvár. Tudomásom szerint időben elsőként ez a helységnév fordul elő a forrásokban, ráadásul a tihanyi apátság latin nyelvű alapítólevelének (1055) magyar nyelvű szövegrészében: „... inde ad castelic & feheruuaru rea meneh hodu utu rea...” (JAKUBOVICH/PAIZS 1995: 22), 'innen a castelic-ről és a Fehérvárra menő hadútig' (vö. TERBE 2018: 56–57). A latin nyelvű krónikákban és legendákban leggyakrabban az *Alba*, *Alba civitas/civitas Alba*, *Alba Regalis*, továbbá *Alba Regia*, *Alba civitas regia*, *Albensis civitas*, *Albana civitas* nevek fordulnak elő. Német neve *Weissenburg*, számos írásváltozattal (vö. SRH 1: 508, 2: 636). A latin, ill. német nyelvű nevek a magyar *Fehérvár* elnevezés megfelelői. A *Székesfehérvár* név latin megfelelője körülírásos formában a 11. század végéről adatolt (1077–1083): „in ipsa regalis sedis civitate, que dicitur Alba”, magyar nyelvű szövegben először meglehetősen későn, 1539-ben fordul elő: *Székesfejrvár* (Székes fejrvár, FNESz. 2: 546).

Gyulafehérvár. A város magyar nevének első adatolása elég kései (1488/1746). Latin nyelvű elnevezései az oklevelekben: *castrum Al-*

bensis Ultrasilvanus (1177 k.), *Albensis castrum* (+ 1206/1257), *Albae civitatis* (1134), *Alba Jule* (1274) (FNESz 1: 551). A krónikákban és legendákban lat. *Alba civitatis*, *Alba Transsilvana*, ném. *Weyssenburg* neveket találunk (SRH 1: 1: 499, 2: 33,132, 313, 389, 423, 587). Külön figyelmet érdemel az ep-o [episcopo] *Bellagradensi* (1081) elnevezés. Ez a magyar *fehértóvár* déli szlávra fordított *Bělgřadъ* nevének latinosított alakja (FNESz. 1: 551).

Nándorfehérvár/Belgrád/Beograd. Az ókorban ezen a helyen *Singidunum* város állott, amely jelentős központ volt. A délszláv *Belgrad* helységnév, Βελεγραδά formában, Bíborbanszületett Konstantin munkájában többször is előfordul (Bírod.korm. 2003: 152–153, 176–177, 182–183). A magyar *Belgrád* név a R. *Bělgřadъ/ Bělgřadъ* átvétele, első előfordulása magyar nyelvű szövegben Székely István krónikájában (1559) található. A *Nándorfehérvár* helységnév második tagja a szláv helynév fordítása, amit a nándor előtag egészít ki. Ebben a népnévben valószínűleg a dunai bolgárok *onoγundur* (< *onoγur*) neve rejtőzik (FNESz 1: 90). A *Nándorfehérvár* név két latin nyelvű oklevélben és két latin nyelvű krónikában adatolt: *Nandurfeiruar* (1357) (FNESz 1: 190), *Nandur Weruar* [!], *Nandorfeirwar* (SRH 2: 39, 1: 370). Latin nevei: *Castrum Nandoralbense*, a krónikákban pedig *Alba*, *Abba* [!], *Alba civitas*, *Civitas Bulgarorum*, *Alba Bulgariae*, *Abba Wlgarie* [!], *Alba Bulgari[c]am*, *Alba Wlgarica* [!], német nevei: *Weyssenburg*, *Krichiswessenburg* (= Griechischweißenburg) (SRH 2: 370, 76, 270, 178, 1: 86, 126, 82–83, 2: 94, 39, 1: 369, 75, 2: 39, 178, 75).

Biograd / Biograd na moru/Tengerfehérvár. A várost Bíborbanszületett Konstantin Βελεγραδov néven említi (Bírod. korm. 2003: 150–151). 1105-ben itt koronázták Horvátország királyává Könyves Kálmán magyar királyt, és ezzel kezdetét vette a két ország perszonáluniója, amely 1918 végéig tartott.

A *Biograd* csa-horvát név szabályosan alakult ki a *bělgřadъ* alakból. A hangváltozások a 10. század után zajlottak le: /ɲ/ > ø (11. század), /ě/ > /i/ (a 14. századdal kezdődően), /l/ > /o/ (a 14. századdal kezdődően) (vö. JURIŠIĆ 1992: 54; MATASOVIĆ 2008: 153, 155–156).

Általános vélemény szerint a fenti helységnevek névadási motivációja világos, ill. világos színű kövekből épültek. Világos színűekkel feltűnőek voltak, és ellentétet képeztek az építésük idején

már régóta meglévő földvárakkal, amelyek színe építésük körülményei miatt sötét volt. Ez különösen Székesfehérvár és Nándorfehérvár/Belgrád esetében tűnik/tűnhet nyilvánvalónak.

A magyar *fehéroár* elnevezés lehetséges ősmagyar kori előzményeinek Melich János megállapításai nyomán Benkő Loránd járt utána egy 1992-ben közzétett cikkében (Névtani értesítő, 16–21). Én az 1998-ban megjelentetett tanulmánykötetében szereplő szövegváltozatot követem. Eszerint a fehéroár név létrejöttének az ősmagyar korban nem volt nyelvi akadálya. A *fehér* melléknév valószínűleg ősi örökségként a finnugor kor óta él a magyar nyelvben, és a *vár* főnév is a honfoglalás előtti időszakban került az irániból nyelvünkbe. A *fehér vár* → *fehéroár* összetett szó létrejötte is lehetséges volt, amint arra a korai Árpád-korban előforduló szóösszetételekből következtetni lehet (BENKŐ 1998: 121, 122).

Benkő számba veszi azokat az építményeket, amelyek jellegük-nél fogva a *fehéroár* kifejezés létrejöttének alapját alkothatták.

Az első a kazárok székhelye volt, ahol a 9. század közepe táján Levedi felkereste a kazár kagánt. Az Ibn Ruszta által *sarcsn*-nak, a Gardizi szerint *saryš*-nak írt erődtítmény nevének olvasata *Sariyšin* ([sariyšin])² 'világos, sárga, sápadt, fehér.' A 'fehér' jelentést támasztja alá az is, hogy az arab forrásokban a hely neve *al-Baidā* 'a Fehér.' Az erődtítmény nyugati felében lévő kagán lakhelyének a neve *ħanbalīy* (Ibn Rusztánál *ħnbly*), amelynek utótagja a tör. *balīk* ([balik]), *balīy* ([balīy]) 'vár, város.' Nagyon valószínű, hogy az akkori magyarok körében használatos volt a kagáni székhely neve, vagy átvett szóként, vagy pedig saját elemekkel, *Fehér*-nek, *Fehér várnak*, *Fehér város*-nak megnevezve, az akkori magyar nyelvi alakokban pl. *Fehéru* Ćaru-ként ([feheruĆaru]), stb. A későbbi magyar várnevek tipológiája alapján a *Fehéroár* név a valószínű (BENKŐ 1998: 122). Benkő véleményét gyengíti, hogy elmulasztja a két név teljes névszerkezetének bemutatását. A *Sariyšin* képzett szó-e vagy összetett? A *ħanbalīy*-re ugyanez vonatkozik. Lehetséges, hogy összetett, és első eleme, a *ħan* ugyanaz, mint az oszmán- és mai török *han* 'fogadó, karavánszeráj' főnév? Egy 19. század végén megjelent török-francia szótár szerint ugyanis Konstantinápolyban és a muzulmán Kelet nagyvárosaiban *han*-nak nevezték a gazdag pénzvál-

² A cikkben szereplő összes fonetikai átírás tőlem származik – V.I.

tók és nagykereskedők általában kőből vagy márványból épített lakóházait (KAKUK 1973: 171). A feltett kérdésekre adott válaszok híján a *Fehér vár*, *Fehér város* elnevezéseknek hiányzik a pontos kazár nyelvű értelmezése. Az esetleges, csak egyedül álló *Fehér* használatának feltételezését gyengíti, hogy a magyar helynévadásból tudomásom szerint nincsenek példák a *fehér* vagy más melléknévnek önálló (főnevesült) helynévként való használatára.

A második név a Don partján épített kazár erődítmény, amelynek török neve a csuvasos *Šarkel* ([šarkel]) vagy a köztörök típusú *Sarkel* ([sarkel]). A török név összetétel a *sari*, *sariy* (a csuvasos típusban [ʃ]) 'fehér' + *kil* ~ *käl* 'ház, város, falu' szavakból. A vár az óoroszbán mint *Běla Veža* 'fehér ház (torony) vár' adatolt (Nestor-krónika), Konstantin pedig mindig Σάρκελ alakot használ (BENKŐ 1998: 123). A török szó eredetével kapcsolatol legújabb állásfoglalás kiegészíti és pontosítja a Benkő által elmondottakat. A kazár *Šarkel* ([šarkel]) 'fehér város' a nyugati ötörök *šarikel ([šarikel]) főnévből származik. A melléknév 'fehér' jelentése valószínűleg másodlagos fejlemény a nyugati ötörök eredeti 'sárga' jelentésből. A várnév teljes mértékben csuvasos jellegű (RÓNA-TAS/BERTA 2011: 691, 1173). Benkő szerint a vár a nevét fehér színéről kapta, amit nemcsak a török és orosz név mutat, hanem Bíborbanszületett Konstantin is, – így Benkő, – aki elmondja, hogy a név jelentése 'fehér ház, fehér szállás, és építéséhez a (Don) folyóból vett kövekből égettek meszet (BENKŐ 1998: 123). A vár valóban *fehér* színét azonban nem igazolja Konstantin szövegrésze. „S mivel azon a helyen nem voltak erőd építésére alkalmas kövek, néhány kemencét csináltatott, és bennük téglát égetett s azokkal vitte végbe az erőd felépítését, miután a folyókból való kis kavicsokból meszet készítetett (Bírod. korm. 2003: 185). Az égetett téglának vörös a színe, ami az idő múlásával sem fehéredik ki. Valószínűtlen, hogy a fúgákat kitöltő fehér mészről kapta volna a vár *fehér* elnevezését. Akkor honnan a fehér név? Róna-Tas/Berta a *Šarkel* név első elemének értelmezésekor nagyon valószínűtlennek tartja, hogy a várnév jelentése 'halovány város' volna (a csuvasos *šur(ä)* 'fehér' és a *särü* 'szürke' szavak etimológiai kapcsolata alapján). A *fehér*, amely a m. *Fehérvárban*, szláv *Belgrádban* is tükröződik, a várak, a kiemelkedő, nagy presztízsű házak jelképes színe, amely ellentétet alkot a fekete házakkal, a szűk

kunyhókkal (RÓNA-TAS/BERTA 2011: 1173). Jelképes színről van tehát szó, amely a gyakran negatív konnotációjú feketével ellentét-párt alkot. Szimbolikus jelentéstartalmából kifolyólag tehát olyan helynevekben is előfordulhat, amelyeknek jelölt objektuma nem feltétlenül fehér színű. A fehér névelem és a megnevezett tárgy színe között nem kell azonosságnak vagy hasonlóságnak léteznie. Ezzel Šarkel várának nevében a névadás motivációja egy csapásra megoldódik. A névadásban nem a vár vörös színe, hanem a *fehér* szín jelképes jelentéstartalma jutott kifejezésre. A fehérre mint jelképes szín meglétére az ómagyar nyelvben és kultúrában utal a fehér ló legendája is.

A helynévkutatásban gyakori eljárás, hogy egy adott helynévben meglévő színt jelentő névelem meglétét azzal magyarázzák, hogy a jeltárgynak ilyen színe volt. Ez sok esetben több mint kétséges. Például a *Kara-Kum* nevű homoksivatag (< tör. *kara* 'fekete' + *kum* 'homok') biztosan nem a homok színéről kapta nevét. „Lehetséges, hogy 'növényzettel benőtt, megkötött homok-nak', 'nem futóhomoknak kell értelmezni' (FNESz. 1: 687). Ettől azonban még nem lesz világosabb a *kara* szerepe a motivációban, ui. a sivatagi növényzetnek a színe minden valószínűség szerint nem fekete. A növényzet említése kényszermegoldásnak tűnik, különösen a *Karaganda* városnév magyarázatának fényében. Ez a helynév feltételezhetően összefüggésben volna a vidék növénytakarójával, ui. a kazah *qaragan* jelentése 'egy fajta nád.' A *Kara-Kul* (tör. 'fekete tó') tónévben a denotátum színe valóban fekete volna? (vö. FNESz. 1: 687). A *Fekete-tenger* névadási motivációja is kétséget ébreszthet. „A név arra utal, hogy a tenger vize nagy mélységekben sötét, feketés” (FNESz. 1: 449). A tenger színe a felszínen nem ilyen, és feltételezhetően a nagy mélységek sötét színe szabad szemmel nem látható. Ezt a megállapítást az embernevek köréből vett példák is alátámasztják. Kevésbé valószínű például, hogy a római birodalomban használt egyes cognomenek adásában minden esetben a megnevezettek valamilyen testi, szellemi tulajdonsága volt a döntő, amelyet a melléknév jelöl, pl. *Plautus* 'lúdtalpas', *Brutus* 'buta, oktalan', vö. még a *Claudius* nemzetségnevet (nomen gentile), amely a *claudus* 'sánta, sántikáló' melléknévvel áll kapcsolatban.

Benkő szerint a magyarság Šarkelt kétféle módon nevezhette meg. Vagy az átvett és a magyar nyelvi rendszerbe illesztett török

névvel, *Sarkel* ([ʃ-]) vagy *Szarkel* ([s-]), vagy saját nyelvi elemekkel. Ez lehetett tükörfordítás, vagy önállóan, azonos szemlélet alapján jött létre (*Fehérvár*) (BENKŐ 1998: 123). Utóbbi, véleményem szerint a Šarkel névadásának motivációjával kapcsolatosan a fentebb elmondottak alapján kizárható.

A harmadik helynév a Dnyeszter-limán nyugati partján lévő erődítmény. A bizánci görög szövegekben a neve *fehér vár*, ill. *fehér város*. Konstantin idejében elhagyott erőd, amit a besenyők fehérnek (Ασπρον) neveznek. Neve a törökben *Akerman* 'fehér vár, fehér város', (mások szerint 'fehér szikla' (<https://de.wikipedia.org/wiki/Bilohorod-Dnistrowskyj>)), az óoroszban *Bělgorodъ*, a románban *Cetatea Albă* 'fehér vár', a magyarban *N(y)eszterfehérvár*: *Nester Feijerwar* (1541), *Nester Feieruar* (1624). Nem lehet eldönteni, hogy a magyar név a honfoglalással kihalt-e, vagy pedig fennmaradt a középkoron át. Ez a *Fehérvár* vagy önálló magyar szemlélet révén, vagy tükörfordítással keletkezett. Utóbbi esetben a török nyelvi minta a legvalószínűbb (BENKŐ 1998: 124). Az interneten látható vár falának színe szürkésfehér.

Az utolsó helynév *Belgrád*. A vár a 9. században bolgár uralom alatt állott, és a dunai bolgár birodalom fontos helye volt. A római kori település neve a kelta eredetű *Singidunum*. Az Árpád-kori oklevelekben és a legrégebb krónikákban latin alakban és a bolgárokra utaló névelemmel szerepel (l. fentebb). A Nándorfehérvár alak eredete sok kérdést vet föl. Mikor kapcsolódott hozzá a nándor 'bolgár' névelem; a fehérvár szó magyar szemléleten alapuló névadással vagy pedig tükörfordítással keletkezett-e? Nem lehet kizárni azt sem, hogy a magyarok kezdetben a vár bolgár-török nevét vették át. Benkő szerint az a valószínűbb, „... hogy a tükörnévi kölcsönzéssel bolgár-szláv vagy ószerb névalak szolgálhatott a magyar név előzményeként” (BENKŐ 1998: 125).

Benkő Melich János véleményét, miszerint a 'fehér + vár' típusú névadás, amely egykori szláv területeken felbukkan, török előzmenyekre megy vissza, némi módosítással elfogadja. Az elnevezés szemléleti háttere univerzális, szükségtelen a tükörfordítást abszolútizálni, és a magyar esetében sem szükséges általánosabb eredeztetési tételeket megfogalmazni. Ugyanakkor nem zárja ki a török nyelvi minta hatását. „Legfőljebb annyi látszik itt valószínűnek,

hogy a magyarság e névadási móddal mint típussal feltehetően török nyelvi környezetben ismerkedett meg, amit az időrendi, nyelv-földrajzi és történeti viszonyok hoztak magukkal. A mi szempontunkból a leglényegesebb az, hogy a szóba hozott névadási folyamat a magyar nyelvtörténeti múltba messze visszanyúlik” (BENKŐ 1998: 126).

Az elmondottakhoz egy megjegyzés kívánkozik az ószerb és a fentebb előforduló órosz (l. Sarkel) kifejezéssel kapcsolatban. A hazai hungarológiában és részben a szlavisztikában elterjedt az a szokás, hogy szláv eredetű szavaink (a magyar tőszókincs 9,36 %-a) jelentőségét azzal akarják kibővíteni, hogy az egyes szláv nyelvek külön-külön nem gyakoroltak nagyobb hatást a magyar nyelvre, mint a többiek. Ez a megközelítés tudomásom szerint a szlavista Melich Jánossal kezdődött, és amit, önellentmondásoktól nem mentesen, a szintén szlavista Kniezsa vallott, elfogadásra talált a hungarológusok körében is (ZOLTÁN 2005: 11, 14–15). Kniezsa 1938-ban megjelent tanulmányában még azt mondja, hogy a szlovák és a déli szláv nyelvterület kiterjedésének, valamint bolgár, szerb, horvát, szlovén jellegének megállapításához a rendelkezésre álló helynévanyag nem elég megbízható, mert „... a szláv nyelvek hangtana között a X-XI. században, néhány sajátoságot leszámítva a különbség igen csekély lehetett...” (KNIEZSA 2000: 402). A magyar nyelv szláv eredetű szavairól írt monográfiájában azonban (SzJlsz.) már visszatért Melich nyomdokába. A már említett törekvés és gyakorlat, miszerint a kutatók pontosabban kívánják az átadó szláv nyelveket megállapítani, már csak azért sem tartható, mert a szláv jövevényszavaink többsége a 11–12. században került a magyar nyelvbe, olyan korszakban tehát, amikor még biztosan nem beszélhetünk egyes szláv nyelvekről (ZOLTÁN 2005: 15). Zoltán András más szlavistákkal összhangban megállapítja, hogy az egyes szláv nyelvek kialakulása azután kezdődik, hogy lezárul az ősszláv korszak. Ezt az utolsó közös innováció, a jerek (ъ, ѣ) kiesése, illetve bizonyos helyzetekben való megváltozása fémjelzi, amely a 10. század vége és 12. vége között zajlott le.

„A magyar honfoglalás idején tehát nem beszélhetünk még mai értelemben vett, önálló orosz, szlovák, szlovén, szerbhorvát, bolgár nyelvekről a Kárpát-medén-

cében és környékén, hanem csupán késői szláv dialektusokról. Ezek rendelkeztek olyan vonásokkal, amelyek később egyik vagy másik (vagy egyszerre több) szláv nyelvet jellemeznek majd...” (ZOLTÁN 2005: 17).

Benkő cikkének (először 1993-ban jelent meg) kötetbe szerkesztése során nem vette figyelembe Zoltán ismertetett álláspontját (ZOLTÁN 1996, 2005). Okát kikutatni nem lehet tisztem. Sok hungarológus szótörténészünkre és etimológusunkra jellemző, hogy nem csak szlavisták, de más nyelvterületek kutatóinak új kutatási eredményeit, javaslatait figyelmen kívül hagyják, vagy csupán szemezgetnek belőlük. Erre a sok példa közül csak néhányat említek. *Széna* szavunkat a TESz.(3: 720–721) – érvelése szinte szó szerint egyezik Kniezsa (SzlJsz. (3: 720–721) megfogalmazásával, – az EWUng. (2: 1416) és az ESz. (785), utóbbi 2006-ban (!) is feltehetően szlovák eredetűnek tartja, annak ellenére, hogy első adata 1055-ből származik. Még a *széna* szónál maradvá feltűnő a horvát és szerb szavak elnevezése és alakja: TESz.: szerb-horvát *šijeno*, N. *sêno*, *sîno*; EWUng.: serbokroatisch *šijeno*; ESz.: horvát-szerb *šijeno*. A TESz a Kniezsánál szereplő szerbhorvát *šijeno*, *sêno*, *sîno* (vö. SzlJsz. 1: 499) szavakból indul ki, de nyelvjárásinak minősíti a *sêno*-t, és helyesen a *sîno*-t. Az EWUng-ban és ESz-ben, mint láttuk, csak a *šijeno* marad. Utóbbiban az elnevezés horvát-szerbbé lényegül át, annak ellenére, hogy az 1990-ban elfogadott horvát alkotmány szerint az állam nyelvének neve *horvát*, és a horvát nyelv önálló státuszát a Matica hrvatska 1995-ben, és a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia 1996-ban is érvekkel alátámasztva megfogalmazta (HER: 1158–1561). Az első két szótár az akkor még uralkodó gyakorlattól eltérően nem a szerb (akkori nevén a szerb-horvát nyelv keleti változata) alakot, (*sêno*), hanem a horvát (akkori nevén a szerb-horvát nyelv nyugati változata) alakot szerepelteti, nyomukban pedig az ESz. is. A sort számos más példával lehetne folytatni arról, hogy figyelembe se vesznek olyan új, komoly érvekkel alátámasztott etimológiákat, amelyek a korábbi szófejtéseknél sokkal meggyőzőbbek (Hadrovics László, Zoltán András).

„Álfehér” névelemeket tartalmazó helynevek

Ebbe a csoportba olyan helynevek tartoznak, amelyeknek egyik néveleme alakilag ‘fehér’ jelentésű melléknévnek tűnhet, de alaposabb vizsgálatuk cáfolja ezt a benyomást.

Beli Manastir. A város 1918-ig Magyarország része volt. Első adatolt neve *Monostor* (Monustur, 1332–1335), továbbá *mon.*[*asterium*] *B. Michaelis de Peel* (Pél, 1289/1291), patronatus mon-i S. Michaelis (1253/19. sz.). A *Pélmonostor* hivatalos névadás eredménye. A *Beli Manastir* elnevezés hatósági úton megállapított név, tudatos szlávo-sítással jött létre. A m. *monostor* köznevet lefordították, a *Pél* nevet pedig a vele semmilyen etimológiai vagy jelentéstani kapcsolatban nem álló *beli* melléknévvel helyettesítették (FNESz. 2: 331).

Bjelovar/m. Belovár. Első említése *Belouar* 1395-ből, amely minden valószínűség szerint *Bélavár*-nak olvasandó, a név etimója ui. a régi magyar **Bélavár*, vö. *Bélavár* (*Belauar* 1332–1337) Somogy megyében. (FNESz. 1: 191, 188). A *Bélavár* névben a horvátok a *Béla* névelemet fehérnek értelmezték, innen a horvát *Bjelovar*. Az 1914. évi Magyarország térképen *Bjelovar/Belovár* kettős névvel mint *Bjelovar-Križevci/Belovár-Körös* megye székhelye szerepel (TMAA. 2005). Az Á.T.I. Kiszatlasz (1937) már csak a ma is használatos *Bjelovar* alakot említi. A város ma a *Bjelovarsko-bilogorska županija* megye székhelye.

A *Beli Manastir* és *Bjelovar* nevek közül az első nem természetes úton, hanem mesterségesen, a második pedig népetimológiával kapta ‘fehér’ jelentésű névelemét.

Rt Bela és *Uvala Bela* (Cres szigetén). A *Rt Bela* névben a *Bela* mint melléknév kizárható, mert a *rt* hímnemű. Valószínűleg tulajdonnévről van szó, l. az olasz *Bella* családnevet (De FELICE 2004: 74). A szigeten sok *rt* ‘fok, földnyelv’ + főnév szerkezetű név található, pl. *Rt Kalafati*, *Rt Kozlarić*, *Rt Pržuni*, stb.

Az *Uvala Bela* névben a *Bela*-nak elvileg melléknévi és főnévi értelmezése is lehetséges. A nyelvjárás Cresen e-ző, l. *beli* ‘fehér’, vö. hv. irod. *bijeli*. Tekintettel azonban arra, hogy a szigeten többségükben az *uvala* ‘öböl’ + főnév szerkezetű nevek adatoltak, pl. *Uvala Porozina*, *Uvala Kalčina*, *Uvala Vratek*, *Uvala Gavza*, *Uvala Ščit*, stb., és az *uvala* + melléknév szerkezetet mutató nevek száma elenyésző (*Uvala Lupeška*), a *Bela* főnévként való értelmezése megalapozottabbnak tűnik. A kérdést véglegesen további kutatásnak kell tisztáznia.

RÖVIDÍTÉSEK

Az országnevek rövidítései a nemzetközi gépkocsi betűjelzéseket követik.

D = Németország

H = Magyarország

TM = Türkmenisztán

PRC = Kínai Népköztársaság

USA = Amerikai Egyesült Államok

BIBLIOGRÁFIA

- Á.T.I. Kisatlasz = Á.T.I [= Állami Térképészeti Intézet] *Kisatlasz*. Budapest: Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet, é. n. [1937].
- Birod. korm., 2003 = Bíborbanszületett Konstantín *A birodalom kormányzása*. Fordította Moravcsik Gyula. Olajos Teréz vezető tanulmányával. Budapest: Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás könyvek). [Első kiadása Budapest, 1950].
- BENKŐ Loránd, 1998: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- De FELICE Emidio, 2004: *Dizionario dei cognomi italiani*. Milano: Mondadori.
- ESz. = ZAICZ Gábor (Főszerkesztő): *Etimológiai Szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2006.
- EWUng. = BENKŐ Loránd (Hrsg.): *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. 1–2. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993–1994.
- FNESz. = KISS Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 1–2. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988.
- HER = *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi liber, 2002.
- HOFFMANN István, 2007: *Helynevek nyelvi elemzése*. Második kiadás. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- JAKUBOVICH Emil/PAIS Dezső, 1995: *Ó-magyar olvasókönyv*. Budapest: Holnap Kiadó. [Első kiadása Pécs: Danubia, 1929].
- JURIŠIĆ Blaž, 1992: *Nacrt hrvatske slovnice*. 1–2. Zagreb: Matica hrvatska. [Az első kötet első kiadása Zagreb, 1944].
- KAKUK Suzanne, 1973: *Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVI^e et XVII^e siècles. Les éléments osmanlies de la langue hongroise*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KNIEZSA István, 2000: *Magyarország népei a XI. században*. Kiss Lajos vezető tanulmányával. Budapest: Lucidus Kiadó. (Kisebbségkutatás könyvek). [Első kiadása Magyarország népei a XI.-ik században. *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, 2. köt. Budapest, 1938, 365–472.
- MATAŠOVIĆ Ranko, 2008: *Poredbeno povijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- RÓNA-TAS András/BERTA Árpád †, 2011: *West Old Turcic. Turcic Loanwords in Hungarian*. 1–2. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag (Turcologica 84).

- SRH = SZENTPÉTERY Emericus (Ed.): *Scriptores Rerum Hungaricarum. Tempore dum regumque stirpis Arpadiane gestarum*. 1–2. Budapest: Nap Kiadó, 1999. [Első kiadása Budapest, 1937–1938].
- Szl]sz. = KNEZSA István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. 1–2. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974.
- TERBE Erika, 2018: *A nyelvemlékek. A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 52–82.
- TMMA = *A történelmi Magyarország Atlasza és Adattára*. 1914. Pécs: Talma Kiadó, 2005.
- ZOLTÁN András, 1996: *A magyar-szláv érintkezések kezdeti fázisai*. *Életünk* 6–7/634–648.
- , 2005: *Szavak, szólások, szövegek. Nyelvészeti és filológiai tanulmányok*. Budapest: Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás könyvek).
- <http://de.wikipedia.org/wiki/Bilohorod-Gnistrowskyj> (Utolsó letöltés: 2020.03.04.)